

***Primum non Nocere. Physicians and Society in Europe
(18th to 20th centuries): An Interdisciplinary Approach, Pardubice,
8. – 9. 9. 2022*** (zpráva o konferenci)

Konference organizovaná Ústavem historických věd Univerzity Pardubice a členy výzkumného projektu TRANSCAP na Universidad Autónoma de Madrid zprostředkovala možnost setkání širokému spektru především zahraničních badatelů v oblasti sociálních dějin medicíny. Akce nabídla platformu pro mezioborovou výměnu v přátelské a plodné atmosféře a vytvořila prostor pro debatu o proměnách pozic, které medicína a lékaři zaujímali v evropských společnostech během posledních tří století. Mezinárodní rozměr konference umožnil komparativní náhled na podobnosti i rozdíly národních kontextů jednotlivých zemí a tím bezprostředně stimuloval přesnější definování vývoje významu lékařů a jejich role v kulturním, sociálním a národním procesu modernizace společnosti.

Konference přinesla nové výsledky především ve čtyřech oblastech výzkumu – v analýze etablování lékařů jako aktérů na poli politických kultur moderních států (Martykanová a Núñez-García, Rasimoğlu, Hanulík, Gilarranz, König, Schreiber, Grafl); formace odborných znalostí v moderní době (Lalanne Berdouticq, Dos Santos, Guttin, Rábová, Pojar); analýzy vzájemné závislosti genderové normativity odvozené z lékařských diskurzů a praktik (Cabré a Alfonso, García Fernández, Marchand) a dynamiky lékařských praktik, reflektované lékaři a pacienti v 19.–20. století (Tinková, Houtekamer, Rambousková).

Lékaři, pacienti a politické kultury

Prostor pro úvodní přednášku využili Darina Martykanová (Universidad Autónoma de Madrid) a Víctor M. Núñez-García (Universidad de Sevilla) k analýze formování sociálních, kulturních a politických charakteristik profesního korpusu španělských lékařů v období mezi první ústavou roku 1812 a revolucí roku 1856, jež ukončila hegemonii umírněných liberálních vlád. Španělští lékaři se jako profesní skupina angažovali v politice na třech hlavních úrovních; ve využívání politických institucí k prosazování svých profesních zájmů; usilování o kontrolu a ovlivňování politik souvisejících s oblastí odborných znalostí; bojem za to, aby se stali hlasem autority ve veřejné diskusi o otázkách souvisejících se zdravím a medicínou.

Podobně Ceren Gülser Ilikan Rasimoğlu (Univerzita Acibadem Mehmet Ali Aydınlar) definovala, že v letech 1839–1909 probíhal v Osmanské říši proces pozápádnění lékařského vzdělávání. Eliminace empirického pojetí léčby a monopolizace lékařských služeb vedly lékaře k získání politické moci a jejímu uplatnění v procesu nacionalizace. Prostřednictvím lékařských společností a vládou nad diskurzivním korpusem jazyka a terminologie,

vztahujícího se ke zdraví a obecně k otázkám vzdělanosti se osmanské lékařské profesní skupiny zapojily do procesu modernizace a národní emancipace. Výbor pro unii a pokrok, který byl založen na lékařské fakultě v roce 1889, aby sesadil z trůnu Abdülhamida II., obsadil důležité pozice jak ve správním systému pozdní Osmanské říše, tak v raném období republiky Mustafy Kemala Atatürka.

Národní zájmy poskytly Sophii Königové (Universität Leipzig) podklady pro komparaci diskurzivních a legislativních přístupů k proměnám preferované podoby porodů v nacionálně socialistickém Německu 1933–1945 se zaměřením na prostor Lipska. Sophie poukázala na rozpor zájmů státu a individuálních motivací budoucích matek. Vzrůstající popularita porodů v nemocnicích vedla v dané době k diskusím o tom, jak restrukturalizovat porodnictví tak, aby poskytovalo vysokou úroveň péče o matku i dítě i mimo porodnice, kterých bylo nedostatek, a to jak na národní, tak i na místní úrovni, neboť v daném období díky pro-populační politice rostla oficiální státní podpora domácích porodů s asistovanou porodní asistentkou.

Provázanost rozvoje moderního státu s lékařstvím zachytila Tereza Liepoldová (Univerzita Karlova v Praze) v analýze vzniku „státní medicíny“ a činnosti Josefa Brenta. Tereza Liepoldová na příkladu ohledávání těl mrtvých vysvětlila, jakými cestami se odborné lékařské znalosti dostávaly k lékařům a chirurgům působícím v Habsburské monarchii a jak byly uplatňovány odborné lékařské poznatky a jejich předávání vzděláváním v konceptu nově definované disciplíny, jež přímo propojovala zájmy státu s vědecky koncipovaným lékařstvím, založeným na statistice, prevenci a podpoře růstu odborné kvalifikace lékařů.

Ainhoa Gilarranz (Universidad Complutense de Madrid) analyzovala ikonografickou reprezentaci lékařské profese ve veřejném prostoru prostřednictvím pomníků. Vysledovala dvě podoby popularizace lékařských osobností; za prvé to byla tvorba veřejných soch jako asociativní praxe se schopností posílit kolektivní paměť na lékaře jako společnosti prospěšného odborníka a člena profesní skupiny nezbytné pro zdravý vývoj populace; z hlediska druhé užívané strategie byly lékařské osobnosti přímo začleněny do vyprávění národního narativu a byly přidávány do monumentálního panteonu významných mužů v procesu utváření oficiálního kánonu nacionální mytologie. Florian Graf (Heidelberg School of Education) také představil výzkumný projekt, který bude analyzovat historii genderového násilí ve fašistickém Španělsku z medicínsko-historického hlediska v komparativním náhledu na dějiny nucené institucionalizované péče o ženy v socialistické NDR.

Utváření profesního habitu reflektovala Jana Schreiber (Philipps-Universität Marburg) na případové studii sporu mezi lékařem Hoffmannem a jeho kolegym z Collegia Medicorum ve Frankfurtu. Schreiber použila tento příklad otevřeného sociálního boje mezi lékaři pro analýzu, jež definovala podobu praktik reprezentace a profesní diferenciaci používaných lékaři v 18. století k soutěži s jejich profesními rivaly. Prostor věnovala také osobitému

pojetí cti lékaře v kontextu městské společnosti a vlivu její reprezentace na profesní úspěch lékařů v 18. století.

Vladan Hanulík (Univerzita Pardubice) představil způsoby, jakými profesní kodexy cti rozvíjela Čestná rada České lékařské komory v první polovině 20. století. Čestná rada se jako instituce, která měla upevňovat kodexy profesních návyků v lékařské oblasti a regulovat praxi lékařských interakcí s pacienty, postupně vyvinula v polo-nezávislou soudní instituci, která se podílela na utváření habitu lékařské profese a stimulovala rozvoj moderních představy v české společnosti, že lékařské povolání je „*čestné a altruistické povolání, předurčené sloužit a pomáhat*“ laikům.

Utváření vědeckého diskurzu a jeho reflexe v populaci

Aude-Marie Lalanne Berdouticq (L'École des hautes études en sciences sociales Paris) reflektovala v příspěvku snahu o reprezentování lékařské odbornosti v procesu lékařských prohlídek válečných rekrutů ve Velké Británii v průběhu první světové války. Lékařské znalosti a postupy se staly součástí veřejné debaty odrážející společenský status lékařů a validitu lékařské odbornosti. Jak Aude-Marie demonstrovala, válečný konflikt představoval bezprecedentní zkoušku legitimacy lékařských odborníků, jejichž rozhodnutí a kompetence byly konstantně zpochybňovány politiky a veřejným míněním.

V jiném kontextu se Maxime Guttin (European University Institute, Florence) zabýval způsobem, jakým evropští vědci diskurzivně utvářeli lidský mozek jako sídlo dědičných vad a transferem, jenž asocioval lokalizaci hereditárních duševních nemocí v rasové politice s domorodým obyvatelstvem Afriky. Vztah mezi konstrukcí mozku jako organického sídla duševních chorob a konstrukcí mozku coby markeru rasových hierarchií byl při definování rasové a mentální inferiority závislý na propojení vědeckého lékařského diskurzu a prekonceptů vlivu klimatu na lidskou fyziologii.

Vojtěch Pojar (Central European University, Budapešť) pak ve svém příspěvku představil analýzu cirkulace eugenických konceptů, kterou usnadňovaly vznikající nadnárodní sítě eugeniků v pozdní Habsburské říši. Příspěvek zpochybňoval analytickou hodnotu národních rámců pro studium produkce znalostí v pozdní Habsburské říši i mimo ni, protože, jak ukázal Pojar, částečně se překrývající komunity příznivců eugenických teorií, reformistických sociologů a nacionalistických aktivistů překračovaly jazykové hranice impéria i profesní diferenciaci.

Transfer vědění reflektoval také Javier Martínez dos Santos (Universidad Autónoma de Madrid) v rámci studia vývoje psychologického vzdělávání ve Španělsku druhé poloviny 19. století. Pedro Felipe Monlau, autor první oficiální učebnice psychologie, definoval obrysy daného oboru jako fyziologické studium kvalit duše. Jak naznačil autor příspěvku,

Monlauovo dílo se dokázalo etablovat jako primární formativní diskurzivní text, protože uspokojilo jednu z potřeb formujícího se státu a nabídlo dokonalou reprezentaci hodnot emocionální kultury umírněného liberalismu.

Šárka C. Rábová (Univerzita Pardubice, Masarykova univerzita Brno) věnovala pozornost přenosu znalostí a charakteristice strategií boje proti tuberkulóze na analýze vývoje popularizačních a výukových plakátů prevence vůči dané nemoci používaných v Československu v první polovině 20. století a prvních desetiletích druhé poloviny 20. století, kdy měly dané prostředky co nejjednodušším způsobem zprostředkovat důležité informace jak vzdělaným vrstvám, tak i vizualizovat negramotným.

Lékařská praxe

Daniela Tinková (Univerzita Karlova v Praze) prezentovala výzkum reflektující osobnost Josefa Gottfrieda Riedela, prvního řádného docenta psychiatrie v Habsburské monarchii. Riedel, jmenovaný v roce 1838 primářem a ředitelem pražského ústavu pro choromyslné, během svého patnáctiletého působení rozvinul daný ústav v přední instituci svého druhu nejen v monarchii, ale i ve střední Evropě. Vyvinul koncept humanistické terapie, založený na dodržování pracovní terapie, obohacené o prvky hudební terapie a přísné disciplíny, jež tvořily základ jeho léčebného systému, který byl později použit jako formativní příklad v řadě podobných institucí ve Střední Evropě.

Timo Houtekamer (European University Institute, Florence) představil výsledky výzkumu nestandardizovaných lékařských záznamů, jež vznikly v průběhu léčby pacientů s diagnózou *dementia praecox* na psychiatrické klinice Burghölzli v Curychu v letech 1899 až 1901. Pacienti byli v průběhu léčby často žádáni, aby napsali autobiografický text, který byl označován jako anamnéza. Timo Houtekamer definoval dané texty za místa, kde se prolínaly znalosti pacienta a lékařské vědění a formovaly vztah mezi pacientem a lékařem.

Martina Borovičková (Univerzita Pardubice) sledovala dynamiku transferu znalostí mezi lékařskými centry a regionální periferií se zaměřením především na lékaře pracující v nemocnici v Hořicích v České republice. Barbora Rambousková (Universidad Autónoma de Madrid, Univerzita Pardubice) představila výsledky kvantitativní analýzy korespondence Boženy Němcové. Ač bez lékařského vzdělání, česká spisovatelka se považovala za zkušenou léčitelku na základě nabývání znalostí v průběhu terapií nemocí vlastních i ošetřování svých dětí. V průběhu svého života se tak postupně ve svém úsudku osamostatnila a disponovala tak do značné míry nezávislostí na profesionalizovaném „školním“ lékařství.

Genderová performativita lékařství

Mónica García Fernández (University of Leeds/ Universidad de Oviedo) analyzovala měnící se diskurzivní reprezentaci pohlavních rozdílů mezi muži a ženami ve frankistickém Španělsku. Koncipovala několik kategorií (biotypů) genderových těl, od „mužských“ po „ženské“. Mónica charakterizovala vývoj populární vizuální a textové reprezentace pohlaví a rozdílů mezi pohlavími, jež se konstituovaly v průběhu diktatury, přesto se staly součástí politické kultury i v kontextu druhé republiky, navzdory tomu, že byla ve stejném období přijímána legislativa vstřícná pro práva žen, v níž získávaly legitimitu feministické myšlenky.

Montserrat-Marie Cabré a Gloria de Alfonso (Universidad de Cantabria) systematicky definovaly, jak lékařské časopisy ve Španělsku v letech 1882–1936 integrovaly akademické i profesionální praktické působení prvních generací žen, které měly přístup k formálnímu vysokoškolskému lékařskému vzdělání. Cabré a Alfonso definovaly analýzu autorství a komponování odborných článků jako privilegované místo, z něhož je možné odvodit, jak lékařské odborné kruhy přijaly zastoupení nových skupin vysoce vzdělaných žen. Alicia Marchand Fernández (Universidad de Cádiz) sledovala utváření mužské dominance v interakci mezi ideologií anarchismu a oficiální medicínou ve Španělsku v letech 1875–1914. Z hlediska maskulinity představovali anarchističtí lékaři vědeckou a revoluční mužnost vycházející z jejich intelektuálního a sociálního kapitálu, která se projevovala společnými a prvky romantických hegemonických maskulinit.

Konference naplnila hlavní cíl – nabídla platformu pro komparaci výsledků studia utváření vztahu mezi lékařstvím a společností v odlišných nacionálních kontextech moderní evropské společnosti a umožnila participaci široké škály zástupců z různých mezinárodních institucí a byla v nejlepším smyslu interdisciplinární. Vztahy lékařů, pacientů a společnosti se v kontextu 19. a 20. století odrážely v nadnárodní komparativní perspektivě prolínající se všemi příspěvky, byť v pestrých variacích spektra historických analýz definovaných různými metodologickými přístupy. Selektované příspěvky budou následně využity pro sestavní kolektivní monografie, jež je připravována k vydání v roce 2023.

Mgr. Vladan Hanulík, Ph.D.

Ústav historických věd, Fakulta filozofická,

Univerzita Pardubice

vladan.hanulik@upce.cz

ORCID: 0000-0002-0023-7783